

TOLERANCIJA DEMOKRATINĖJE VISUOMENĖJE

Šiuolaikinių demokratų tarpe tolerancija žmonių santykiuose yra pripažintas gėris. Politinio liberalizmo šalininkai griežtai ir sutartinai smerkia fanatizmą, dogmatizmą ir taip vadinamąją "fašistinę" mąstyseną. Tačiau vyrauja entuziastiški tolerancijos žavesio ir teigiamybių pagyrimai, o aiškaus jos tikrosios esmės ir prigimties supratimo parodoma retai...

Tolerancijos problema neišvengiamai kyla iš žmogaus buvimo socialiniuose santykiuose. Kai tik du ar trys asmenys susitinka kokia proga ar atsitiktinai, galima tikėtis, kad jie suabejos vienas kito teiginių teisingumu ir susiginčys... Kiekvienas pokalbis, kiekviena publikacija yra tam tikra prasme mėginimas atversti į savo tikėjimą. Galima būti gerai išauklėtu pamokslautoju, kaskart pradedančiu kalbėti nuo žodžių "man atrodo, kad" arba "aš laikausi tos nuomonės, kad"; galima mokėti baigti diskusiją, elegantiškai leidžiant kitiems nesutikti su mumis; galima turėti galvoje, kad savo nuomonę verta reikšti santūriai ir nekategoriškai, nes ateitis gali parodyti mūsų įsitikinimus buvus atsitiktinius ar klaidingus. Nors ir siektume bešališko požiūrio į istoriją, dėl mūsų riboto buvimo laike tai gali pavykti tik iš dalies. Mes niekad negalėsime pažvelgti į daiktus taip, kaip jie bus matomi po kokio šimtmečio. Gyvename dabartyje, tad norėdami ką įvertinti neišvengiamai turime užimti tokią poziciją, iš kurios žvelgiant priešingas požiūris mums atrodo ne tik kad skirtingas, bet ir nepamatuotas, kadangi vertiname jį savo matu. Tas "kitas", besiskiriantis pomėgiais ir antipatijomis, politinėmis ar ekonominėmis pažiūromis, odos spalva, tikyba, atrodo mums mažesnės vertės. Tai nėra tiesiog žmogiškas trūkumas, tai yra chroniška žmogiškosios situacijos liga.

Aišku, kad ši dilema neturi gatavų sprendimų, nors kai kurie

naivuoliai ir tikina juos esant. Galima pulti į visišką reliatyvizmą bei skepticizmą, galima traukyti pečiais ir du skirtingus ginčo sprendimo būdus laikyti vienodai gerais, o prieštaraujančius vienas kitam požiūrius - lygiai teisingais. Kadangi nuomonių daug, tai objektyvios tiesos tuo ar kitu klausimu nėra, kaip nėra ir didesnio ar mažesnio priartėjimo prie tiesos. Šis amžinas skepticizmas...neretai ginamas daugelio šiuolaikinių "emancipuotų" protų, kurie, susidurdami su prieštariniais ir skirtingais teiginiais, tvirtina, kad niekas neturi teisės nurodinėti kitiems ar priekaištauti dėl klaidų. Atseit, moralinis smerkimas atvestų į viduramžišką dogmatizmą ir fanatizmą. Šios rūšies skepticizmui pati tolerancija yra summum bonum, vešli pieva, kurioje gali ganytis į valias visos nuomonės. Savo paties nuomonė žmogui esanti aukščiausias įstatymas.

Nereikia daug įrodinėti, kad pamatytume šio moralinio solip-sizmo absurdiškumą. Šis skepticizmas griaua pats save, kategoriškas jo teigimas atsigręžia prieš jį patį. Juk jo pasekėjui galima atsakyti: "Jūs teigiate, kad niekas neturėtų nurodinėti kitam. Bet šitaip jūs pats nurodinėjate tiems, kurie nurodinėja." Arba, tarkim, kaip ši "tolerancija" dera su nepakantumu? Ar įmanoma būti tokiam be galo tolerantiškam, kad net iššūkį didžiausiam gėriui sutiktum palankiai? Ne, šitoks anarchiškas skepticizmas pasirodys esąs niekam tinkamas, kai prireiks tikrai ir patikimai spręsti skirtingų įsitikinimų žmonių konfliktus.

Kitas, priešingas šiam skepticizmui kraštutinitumas, - tai naivus manymas, jog galima rasti paprastą ir greitą šios problemos sprendimą. Šią minties kryptį galima būtų pavadinti autoritariniu dogmatizmu: jeigu mes teigiame, kad ginčo tema privalo turėti objektyvią tiesą ir kad būtent mūsų palaikoma nuomonė yra teisinga ar bent jau teisingesnė už oponento, tai kokią poziciją jo atžvilgiu užimsime? Jeigu ginčo objektas yra gyvybiškai svarbus, ... mes savo tvirtą nuomonę išreikšime su atviru nepakantumu ar tikriausiai, kad ir nenorom, griebsimės jėgos. Ir valstybėje, ir mūsų aplinkoje esančių tam tikrų "nusikalstamų" grupių atžvilgiu mes nė neabejojame, kad

reikia griebtis tokių visai netolerantiškų priemonių, kaip fizinis izoliavimas arba moralinis pasmerkimas. Ar taip elgiamės ne todėl, kad esame visiškai tikri, jog yra riba tarp tinkamo ir nepriimtino elgesio, kurią peržengusiam kriminaliniam nusikaltėliui taikytinos daugiau ar mažiau griežtos priemonės? Jei mes įsitikinę, kad esame teisūs, o tas suklydęs "kitas" yra ir neteisus, ir pavojingas, ar įmanoma nepasiduoti nepakantumo jausmui?... Kuo pavojingesnis oponentas, tuo stipresnė netolerancija.

Pakanka tik suformuluoti šį požiūrį, kad taptų akivaizdūs jo ke- liami pavojai ir kad prisimintume siaubingus nusikaltimus, padarytus jo laikantis. Šis požiūris - tai balsas tos visuomenės, kuri akmeni- mis užtvatija savo pranašus ir visus Izraelio ramybės drumstėjus. Visuomenė niekad nesugeba atskirti nusikaltėlių nuo savo išganytojų. Kristus buvo nukryžiuotas kartu su dviem vagimis. Šis dogmatizmas būdingas daugelio įsitikinimams. Štai solidūs Atėnų piliečiai ramia sąžine nuteisė Sokratą myriop, inkvizitoriai kankindavo eretikus Dievo garbei, puritonai Bostone korė kvakerius, o nacistai troško "likviduoti" žydų tautą. Šis požiūris kiek švelnesne forma būdingas visiems tiems "respektabiliems" piliečiams, kurie gėrį sutapatina su savo grupiniais interesais, su respublikonų ar demokratų partija, su darbininkų klasės ar kapitalo interesais ar su amerikietiškuoju gyvenimo būdu. Priešin- gos pusės šalininkas, tas "kitas", yra ipso facto velnio įrankis, kuriam patartina nešdintis kuo toliau, kuris bet kuriuo atveju pasmerktas tokiam likimui, kokio nusipelno Dievo neprieteliai.

Šis pasipūtėliškas dogmatizmas visada patiria teorinį fiasko dėl tos paprastos priežasties, kad niekas ir niekad negali pamatuotai teigti, jog jam geriau už kitus prieinama galutinė tiesa ar dieviškoji išmintis. Tik "totalitarinis" protas nuolat šitai teigia. Opozicijos tylėjimas, anot Mill'io, yra neklystamumo prielaida. Istorijos kelias nusėtas daugybės neklystamų tiesų duženų ir pilnas įrodymų daugybės kažkada atmestų ir paniekintų tiesų. Laiko tėkmė ne tik daro praeitį gana keistą, bet ir pasijuokia iš visų tų, kurie išsako absoliučius teiginius apie kažkieno ribotus požiūrius ir tampa įnirtin-

gais kovotojais prieš svetimus paklydimus.

Tad mes, siekdami atskleisti ir pagrįsti tikrąją tolerancijos esmę, turime vengti tiek neatsakingo skepticizmo, tiek fanatiško dogmatizmo. Mes ieškome tokios ištikimybės tiesai ir tvirtam įsitikinimui, arba dogmatizmo gerąja to žodžio prasme, kuris derintųsi su tokiomis savybėmis kaip kuklumas, bešališkumas, sugebėjimas įsiklausyti į naują tiesą. Tai geriausi skeptiškos dvasios bruožai. Kaip sėkmingai suderinti toleranciją ir įsitikinimą?

Tikra tolerancija sunkiai pasiekama; bendraudami pernelyg dažnai mėgstame tuos, kurie mėgsta mus. O ta abipusiška "tolerancija", kurią rodo toks tokiam, nėra sunkiai pasiekama ar brangiai kainuojanti, nes iš tikrųjų ji yra tikrai abipusiškas savimeilės patenkimas. Tikroji tolerancija pamatoma tik tada, kai individas ar grupė asmenų sugeba dalykiškai bendrauti su kovinga, priešingus įsitikinimus turinčia opozicija. Bet natūralų tokiose situacijose nuomonių susidūrimą žymiai dažniau lydi nepakantumas, negu tolerancija. Gaila, bet ryšium su tuo tenka pažymėti, kad istorijos "varomoji jėga" jokių būdu nebuvo kompromisas ar taikingumo dvasia. Tikriausiai tai, kas vadinama tolerancija, galima manyti buvus tikrai neryžtingumą.

Kaip ten bebūtų, mes čia ketiname parodyti nusiteikimus, kurie kartais palaikomi tolerancija, tačiau iš tikrųjų tai tik tariama tolerancija. Pats nekenksmingiausias iš jų (jį galima pavadinti prasčiausios rūšies tolerancija) yra oportunizmas žmogaus, kuris reikalauja ar pripažįsta toleranciją sau, kol yra mažumos tarpe, tačiau atsisako parodyti ją kitų atžvilgiu, jei tik turi galią ją parodyti ar neparodyti. Šitaip nusiteikę žmonės panaudoja tolerancijos principą savęs išaukštinimui, kartais net nuskausdami tuos, kurie pirmieji parodė toleranciją ir, vaizdžiai tariant, leido kiaulę prie stalo. Ši strategija ne tokia jau reta tiek istorijoje, tiek mūsų laikais. Prisiminkime kad ir puritonus. Kol jie buvo persekiojami Anglijoje, tol propagavo religinę toleranciją, tačiau tapę valdančiąja partija Massachusetts'e pripažinti ją kitų atžvilgiu atsisakė. Tokia pat ir Romos bažnyčios politika šioje šalyje. Būdami mažumos tarpe, katalikai politiniais sumetimais gindavo

religijų laisvę, tačiau kur fortūnos dėka jie tapo viešpataujančia dauguma, ten nebelaikė religinės tolerancijos būtiniu dalyku. ...

Kita netikros tolerancijos rūšis (arba kiek aukštesnio lygio tolerancija) yra nusiteikimas, kuris randasi iš indiferentiškumo. Tai santūrumas žmogaus, kuris toleruoja kitokias negu jo paties pažiūras todėl, kad skirtumai jam neturi didesnės reikšmės. ... Šios rūšies "tolerancija" pasitaiko nuolat, ir smerkti šį abejingumą nėra reikalo. Nuolaidi ir maloni pagaila, pakančiai sutinkanti visokiąsias įvairovę, yra vienas iš esminių demokratiško ir kultūringo gyvenimo būdo požymių. Teisėtai galima tikėtis tolerancijos priešingiems skoniams, pasireiškiantiems polinkiais, elgesio būdais, manieromis ir papročiais. De gustibus non disputandum, kadangi nuo skonių skirtumo ne tiek jau daug priklauso.

Tačiau reikia pažymėti, kad kai kuriose šiuolaikinio gyvenimo srityse, kur mes manome pasiekę pagirtiną tolerancijos lygį, tai yra vis dėlto tikrai tolerancija iš abejingumo, o ne iš įsitikinimo. Mūsų laikais, pavyzdžiui, šitaip dažnai būna su religine tolerancija. Tose tikėjimo srityse, kur religinės dogmos buvo nepaprastai svarbios, kaip antai tikėjimas pomirtiniu gyvenimu ir sielos išganymu, kurio nusipelno tik uolūs parapijiečiai, religinė tolerancija retai tepasitaikydavo. Vienas iš pirmųjų reformatorių tarpo pavadino tolerancijos principą velnišku, nes jis leidžia kiekvienam savaip eiti į pragarą. Puikiai yra žinoma, kad katalikiškoji netolerancija buvo ir yra grindžiama tradicine doktrina: extra ecclesia nulla salus. Pamažu septynioliktajame ir aštuonioliktajame amžiuose, kai nesutaikomos religinės doktrinos neteko savo ypatingos svarbos, tada ir tikrai tada tapo galima įteisinti religinę toleranciją. Voltaire'as tarp kitko pastebėjo, kad religijos laisvė atsiranda tada, kai žmonės meta spekuliacijas apie tikėjimo laisvę ir užsiima spekuliacija grūdų kainomis. Anglijos 1689 m. "Ediktas apie toleranciją" atsirado ne iš religinės tiesos ieškojimo, bet iš nuovargio nuo teologinių ginčų. Ir Amerikoje Jefferson'o tolerancijos politika buvo iš dalies grindžiama sektantišku indiferentizmu. "Aš visai neįsižeidžiu, jei kaimynas pasako esant dvidešimt dievų ar

nesant Dievo iš viso, - rašė jis. - Tai negresia nei mano kišenei, nei mano gyvybei." Dvidešimtojo amžiaus pakantumas kitokiems tikėjimams bei religijoms pareina nuo to, kad tikėjimai mažai ką bereiškia. Eilei sektų būdinga tarpusavio tolerancija pasidarė galima todėl, kad seniai nustojo savo reikšmės priežastys, dėl kurių tos sektos atsirado.

Tad greičiausiai... todėl toleruojame tikėjimo dalykus, kad nuo to taip maža bepriklauto. Aiški liberalizmo plėtotė tikinčiųjų bendruomenėje iš tikrųjų gali ir nereikšti tolerancijos padidėjimo, tiesiog keičiasi dalykai, kuriuos mes laikome svarbiais. ... Požiūrio pasikeitimą tikrai galima pateisinti. Galima visai blaiviai suvokti, kad "viena religija nėra blogesnė už kitą". Bet vis dėlto prisipažinkime, kad iš tikrųjų ši mūsų laikų religinė "tolerancija" - tai indiferentiškumas. ...

Trečioji netikros tolerancijos atmaina (arba dar kiek didesnio masto tolerancija) yra požiūris, kurį tikriausiai žymi žodis "at-laidumas". Skirtingai nuo abejingumo, kuris arčiau skepticizmo, at-laidumas yra arčiau dogmatizmo. Jis suteikia arba leidžia toleranciją oponentui ne todėl, kad oponentas būtų teisingas, o todėl, kad jis nepavojingas. Šis požiūris gali vyrauti tarpų, kurie turi galią pripažinti ar nepripažinti tam tikras paskirų asmenų ar mažumų teises. Demokratijoje tai paprastai pasireiškia daugumos valia. Galima suteikti visišką veiklos laisvę tiems, kurių pažiūros nesutampa su daugumos, kol vyraujančiai nuomonei negresia pavojus. ... Pozicija, kurią daugumai ramybės neduodančio nonkonformisto atžvilgiu lengviausia užimti - tai apšaukti jį "keistuoliu", "vargšeliu", "trenktu". Jis gali turėti ištikimų šalininkų, tačiau kol neįprastos pažiūros neįgauna pavojingos jėgos, jį galima pakęsti, šaipytis iš jo, toleruoti, nes iš mėginimų nutildyti jį gali būti daugiau bėdos negu naudos.

Šios rūšies tolerancija demokratiškoje politikoje vyrauja dažniau negu mums norėtųsi manyti. Paimkime, pavyzdžiui, kad ir valdžios požiūrį karo metu į asmenį, dėl savo įsitikinimų atsisakiusį atlikti karinę tarnybą. Kiek tolerancijos valdžia parodys jo atžvilgiu, priklauso ne nuo to, ar jis bus pripažintas teisiu, o nuo to, kokio dydžio ir įtakos

mažumai jis atstovauja, dėl vyriausybės santykių su kuria nenukentėtų visuomenės interesai. Tad jis toleruojamas todėl ir tol, kol jis neįtakingas. ...

... Amerikoje rasinė diskriminacija stipriausia tų mažumų atžvilgiu, kurios yra įtakingos dėl savo gausumo ar jėgos ir kurios gali kelti grėsmę "siauro savųjų rato" saugumui. Apskritai kalbant, įvairiuose šalies rajonuose egzistuoja atvirkštinė proporcija tarp negrų mažumos dydžio ar įtakingumo ir jiems rodomos tolerancijos. Į šiaurę nuo linijos tarp Mason'o ir Dixon'o aukštas rasinės tolerancijos lygis ne baltosios rasės gyventojų atžvilgiu galimas iš dalies todėl, kad jų yra nedaug ir bendruomenės struktūroje jiems pakanka vietos. Pietuose jų gausumas kelia grėsmę baltųjų bendruomenės pranašumui, tad jie turi "žinoti savo vietą". Naujojoje Anglijoje (New England) azijiečiai toleruojami labiau nei Kalifornijoje. Šalies rytuose šie "svetimšaliai" sudaro nereikšmingą mažumą, o vakarinėje pakrantėje jie kelia realią ekonominę grėsmę. Visi mes žinome daugybę rasinės tolerancijos teorijų, kurių laikosi asmenys, niekad nesusidūrę su tais, kuriuos jie ketina toleruoti. Jie taip samprotuoja todėl, kad laikosi atlaidumo pozicijos. ...

Versta iš: *The Nature of Politics*. - New York: Avon Books, 1962. - P. 451-156.
Vertė Algimantas LITVINAS

Lotyniškų posakių vertimas:

summum bonum - aukščiausias gėris

ipso facto - vien dėl to, pats savaime

de gustibus non disputandum - dėl skonio nesiginčijama

extra ecclesiam nulla salus - be bažnyčios nėra palaimos